

УДК 657.421.3:657.92

Корольова Н.М.

*кандидат економічних наук, доцент,
Державний економіко-технологічний університет транспорту*

Чернодубова Е.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля***ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ
ВИКОРИСТАННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВ****PRIORITY AREAS OF IMPROVEMENT EFFECTIVENESS EVALUATION
OF INTANGIBLE ASSETS OF ENTERPRISES****АНОТАЦІЯ**

У статті показана роль нематеріальних активів в забезпеченні ефективності діяльності підприємств. Висвітлено проблеми та фактори, що впливають на управління нематеріальними активами підприємства. Сформована базова модель управління нематеріальними активами. Розкрито методичні підходи до оцінки нематеріальних активів підприємства і наведена їх порівняльна характеристика. Для прийняття управлінських рішень запропоновано систему показників моніторингу ефективності використання нематеріальних активів.

Ключові слова: нематеріальні активи, фактори, ефективність, вартість підприємства, методи оцінки нематеріальних активів, управління нематеріальними активами, моніторинг.

АННОТАЦИЯ

В статье показана роль нематериальных активов в обеспечении эффективности деятельности предприятий. Освещены проблемы и факторы, влияющие на управление нематериальными активами предприятия. Сформирована базовая модель управления нематериальными активами. Раскрыты методические подходы к оценке нематериальных активов и приведена их сравнительная характеристика. Для принятия управленческих решений предложена система показателей мониторинга эффективности использования нематериальных активов.

Ключевые слова: нематериальные активы, факторы, эффективность, стоимость предприятия, методы оценки нематериальных активов, управление нематериальными активами, мониторинг.

ANNOTATION

The article shows the role of intangible assets in ensuring the efficiency of enterprises. The problems and factors affecting the management of intangible assets are described. The base model of managing intangible assets is developed. Methodological approaches to the valuation of intangible assets are disclosed and the comparison of their characteristics is presented. The system of indicators for monitoring the effectiveness of intangible assets for purpose of management decisions is proposed.

Keywords: intangible assets, factors, efficiency, enterprise value, evaluation of intangible assets, intangible assets management, monitoring.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації ринку завоювати конкурентні переваги за рахунок ефективного використання матеріальних ресурсів неможливо. Зараз конкурентні переваги мають ті компанії, які гнучко реагують на зміни зовнішнього середовища та можуть ефективно використовувати матеріальні і нематеріальні активи як стійкі джерела доходів. На сьогодні в активах вітчизняних підприємств нематеріальні активи займають невелику питому вагу. Існує багато причин, чому

нематеріальні активи (НМА) є в даний час в нашій країні одними з рідко використовуваних резервів підвищення ефективності діяльності підприємств. Основна з них полягає в тому, що оцінка нематеріальних активів в вітчизняній, так і в зарубіжній методології є одним з найбільш проблемних питань. На практиці у зв'язку з недосконалістю методик оцінювання нематеріальних активів у фінансово-господарській діяльності в ряді випадків підприємства не ставлять їх на баланс. Це призводить до зниження не тільки цінності бізнесу, але і не дає повного уявлення про реальну вартість підприємства. Зростаюче значення нематеріальної складової у відтворенні вартості підприємств потребує наявності досконалих методик оцінювання ефективності використання НМА.

Аналіз останніх досліджень. Перші дослідження щодо НМА з'явилися в кінці XIX ст. – 30-х рр. XX ст. Перший нормативний документ, де ці активи розглядаються як об'єкт обліку, був бюлетень «Амортизація НМА» Комітету з методів бухгалтерського обліку Американського інституту бухгалтерів в 1944 р., а пізніше – МСФЗ-38.

Ряд праць таких вчених, як Р. Брейлі, Дж. Бейлі, П. Дойль, Т. Коупленд, Р. Каплан, Д. Нортон, Д. Морріс, Дж. Муррін, Р. Рейлі, Т.А. Стюарт, Р. Тіссен, Д. Штерн, Дж. Фішмен, К. Вілсон, Кендохов О.В., Турило А.М., Череп А.В., присвячено інтелектуальній власності промислових підприємств, їх нематеріальних активів, їх класифікації та методам оцінки. Незважаючи на значний інтерес до оцінки вартості підприємства з боку вчених, слід підкреслити, що відомі методичні підходи до оцінки нематеріальних активів не носять комплексний характер і практично не стосуються питань оцінки впливу нематеріальних активів на ефективність діяльності підприємств.

Мета статті – розвиток теоретичних і методичних положень з оцінки ефективності використання нематеріальних активів підприємств.

Виклад основного матеріалу. Нематеріальні активи є складовою майнового комплексу підприємства, оскільки вони не тільки характери-

зують поточний стан фінансово-господарської діяльності, а й значною мірою визначають перспективи його розвитку. Вони формують певний інвестиційний клімат, впливають на зростання доданої вартості, підвищують капіталізацію активів і, отже, забезпечують конкурентні переваги. Зростання значущості нематеріальної складової пов'язане з тим, що матеріальна складова майнового комплексу перестала вважатися єдиним чинником забезпечення прибутковості підприємства, в світовій економіці зростає роль інноватики, а інформація, втілена в інтелектуальній власності та відображена в нематеріальних активах, стає найважливішим фактором виробництва поряд із землею, працею і капіталом. Спостерігається збільшення частки нематеріальних активів підприємств (за експертними оцінками, в індустріально розвинених країнах їх частка становить від 40% до 55%, а в наукомістких компаніях – 50–70%), оскільки введення в господарський обіг нематеріальної складової майнового комплексу забезпечує підвищення конкурентоспроможності і зростання вартості підприємства.

Місце України за вартістю використання нематеріальних активів між країнами-лідерами десятки рейтингу глобальної конкурентоздатності представлено графічно (рис. 1).

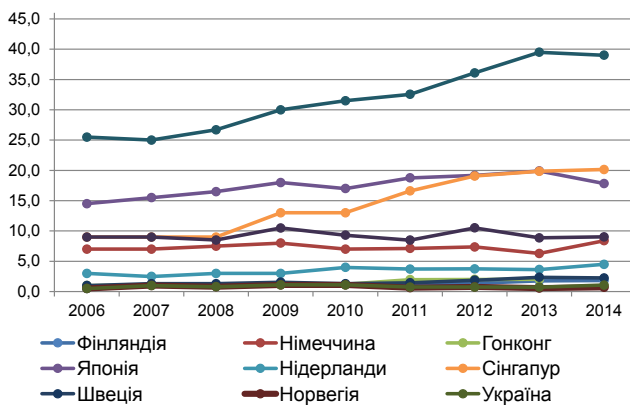

Рис. 1. Україна і десятка країн-лідерів за вартістю використання НМА 2006–2014 рр.

В Україні у 2012 р. обсяги капітальних інвестицій суб'єктів господарювання перевищували аналогічний показник 2002 р. практично в 2 рази, проте їх частка в структурі капітальних інвестицій за видами активів залишається мізерною і не перевищує навіть 4% (за винятком 2002 р. – 9,1%). Україна займає 84 місце за вартістю використання інтелектуальної власності у платіжному балансі.

Для України розробка методології та методів оцінки інтелектуального капіталу є більш ніж актуальною, тому що оцінювати вартість компаній у нас прийнято за залишковою чи ліквідаційною вартістю, що істотно занижує їх реальну ціну. Існує ряд проблем, які необхідно враховувати в процесі управління нематеріальними активами: протиріччя в нормативних актах; недостатня кваліфікація і відсутність мотивації персоналу щодо надання об'єктивної інформації про вартість компанії; навмисне заниження вартості для використання сірих схем при продажу бізнесу; нерозуміння природи нематеріальних активів і факторів, що впливають на їх вартість; суб'єктивність оцінки, несприйняття результатів реструктуризації; неготовність податкових та інших структур приймати торгову марку як актив; залежність вартості НМА від якості управління.

Оцінка вартості нематеріальних активів стає в сучасних умовах одним з найважливіших чинників управління, що потребує особливої уваги з боку керівництва підприємств. Слід підкреслити, що процес управління нематеріальними активами повинен відповідати корпоративним цілям загальної стратегії розвитку підприємства. В процесі управління необхідно враховувати фактори зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства (табл. 1).

Таблиця 1
Фактори, що впливають на управління НМА

Характер впливу	Характеристика факторів
Зовнішні	
Стримуючі	Ринкова кон'юнктура, репутація і розвиток галузі
	Інноваційна активність
	Рівень розвитку інституційного середовища, недосконалість нормативного регулювання
	Наявність поблизу конкурентів
	Менталітет суспільства
Рушійні	Негативне сприйняття іміджу і брендів компанії
	Стійкі ділові зв'язки з партнерами
	Іноземні інвестиції
	Відкритість до інновацій
Внутрішні	
Стримуючі	Сприйняття іміджу і брендів компанії
	Обмеженість ресурсів
	Слабкі кредитні можливості
Рушійні	Суперечки в колективі
	Мобільність і гнучкість системи управління
	Гарна репутація
	Висока технічна оснащеність
	Когнітивні ресурси працівників (рівень знань, компетентність)

Базову модель управління НМА можна представити наступними блоками:

1. Формування стратегії вкладення в нематеріальні активи.
2. Оцінка стратегії НМА і конкурентоспроможності.
3. Класифікація всіх об'єктів інтелектуальної власності підприємства, аналіз використання та правової охорони даних об'єктів.
4. Прийняття рішення про майбутні капіталовкладення за рахунок накопичених або зовнішніх джерел.

5. Формування портфеля НМА.
6. Аналіз ефективності використання НМА.
7. Прийняття управлінських рішень щодо інновацій.

Регламентация порядку оцінки нематеріальних активів передбачена Національним стандартом № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» [1]. При дослідженні параметрів оцінки вартості нематеріальних активів необхідно керуватися такими принципами: оцінка повинна бути цільовою (не може бути оцінки, єдиної для всіх цілей); оцінка справедлива на певний момент часу; відомості про об'єкт інтелектуальної власності як матеріального актива можуть відповідати даним продавця (розробника) або перевірятися додатково в процесі оцінки; базовими показниками при оцінці повинні бути ціни і обсяги продажів нового товару (послуг), витрати та обов'язкові платежі, життєвий цикл активу, потоки чистого прибутку (для комерційних товарів) або собівартості (для некомерційних товарів); ринкова вартість нематеріального активу повинна розраховуватися як частина майбутньої маси чистого прибутку, отриманого від реалізації товару (використання нової технології) з урахуванням його конкурентоспроможності.

Згідно з іншою класифікацією розрізняють синтетичні і аналітичні методи оцінки нематеріальних активів. Синтетичний метод – це різниця між ринковою та обліковою вартістю компанії. Цей метод заснований на припущенні, що ринкова ціна акцій завжди відображає реальну вартість компанії та випадкові фактори не мають жодного впливу на її реальну вартість. Різниця між ринковою і обліковою вартістю дорівнює нематеріальним активам (НМА), тобто гудвілу.

В той же час на практиці часто зустрічається ситуація, коли реальна вартість або недооцінена, або переоцінена. Недоліком цього методу є висока чутливість вартості інтелектуального капіталу компанії до змін в економічному просторі. Даний факт, не зважаючи на всю простоту методу, обмежує його використання в оцінці капіталу. Також варто звернути увагу на індекс Тобіна (q), який є відношенням ринкової вартості компанії до вартості відтворюваного власного капіталу. Якщо витрати на власний капітал нижчі ринкової вартості компанії, то інвестори (власники) отримають більший прибуток на залучений капітал, ніж зазвичай. Хоча структура даного показника проста, його знаходження є дуже трудомістким. Цей індекс дозволяє визначити додану вартість завдяки інтелектуальному капіталу. Однак необхідно пам'ятати, що результат вимірювання залежить від коливань цін на акції, спричиненого тимчасовими чинниками.

Тестування цього показника дозволяє відстежувати зміни в інтелектуальному капіталі конкретного підприємства. Систематичне зростання даного показника свідчить про значну роль інтелектуального капіталу у створенні цінності для власників, у той час як його зни-

ження вказує на ефективність використання матеріальних активів.

Одним із найбільш відомих аналітичних методів є так званий «Skandia Navigator». Компанія Skandia AFS була першою, що зробила спробу обчислити інтелектуальний капітал. Це було пов'язано з інтересами акціонерів до можливості перевищення фондової вартості акції компанії над обліковою вартістю. Даний показник охоплює п'ять напрямків діяльності компанії: фінансову, клієнтську, виробничу, розвиток людських ресурсів та розвиток компанії. Для кожного напрямку використовується певний набір показників. Завдяки ідентифікації та складанню звітів про різні напрямки діяльності, даний метод дозволяє отримати комплексну уяву про нематеріальні активи. Проте цей метод не є універсальним, тому вибір показників здійснюється в індивідуальному порядку.

Інший метод був запропонований К.Е. Свейбі у 1997 р. для потреб моніторингу нематеріальних активів (моніторинг невлених активів). Цей метод заснований на припущенні, що єдиним джерелом отримання прибутку є людський капітал, зусилля якого відображаються у структурі внутрішніх і зовнішніх ресурсів організації. Набір показників, що використовується в даному методі, поділяється на три групи: внутрішньо-структурні показники, зовнішньо-структурні показники та індивідуальні компетентнісні показники. В кожній з груп є показники, що стосуються зростання, регенерації, ефективності та стабільності організації. Вибір даних показників в значній мірі заснований на суб'єктивних думках аналітиків. Тому оцінка, що проводиться за допомогою цього методу, не може бути об'єктивною, адже можна обрати лише ті показники, які будуть вигідними певному колу зацікавлених осіб чи організацій.

За іншою класифікацією, підходи до вимірювання інтелектуального капіталу можна поділити на наступні: підхід, заснований на окупності активів (ROA) – додана вартість зіставляється з відповідними активами компанії (EVA, VAIC, та ін.) та підхід, заснований на створенні системи показників (SC). Сферами застосування підходів до вимірювання інтелектуального капіталу є синтетичні методи (ROA і MCM): оцінка ринкової вартості акцій; злиттів і поглинань; бенчмаркінг компаній однієї галузі; звіти про стан інтелектуального капіталу компанії.

Як основний підхід до оцінки інтелектуального капіталу підприємства ряд дослідників розглядають вартісний підхід. Сутність даного підходу полягає в тому, що чим вища вартість інтелектуального капіталу, а, відповідно, і ринкова вартість компанії, тим управління інтелектуальним капіталом більш ефективне. У даному підході нерозривно пов'язані вартість інтелектуального капіталу та вартість компанії в цілому.

Очевидно, що справжня вартість таких компаній, як Microsoft, Intel, Cisco не піддається традиційним методам оцінки. Їх вартість зада-

ється не ціною основних фондів, а категорією нематеріального активу – інтелектуальним капіталом. Без вирішення проблеми оцінки інтелектуального капіталу стало неможливим визначити справжню цінність компанії.

Складність оцінки нематеріальних активів обумовлена тією обставиною, що принципово складно розробити її єдину універсальну методику. Не тільки кожний з об'єктів інтелектуального капіталу має бути оригінальним (за визначенням), але й умови практичного використання результатів творчої діяльності на різних підприємствах теж, як правило, значно відрізняються одна від одної. Єдина методика не може враховувати всю сукупність особливостей практичного використання конкретних об'єктів інтелектуального капіталу, і на практиці звичайно проводять розрахунок обґрунтованої ринкової вартості деяких видів інтелектуального капіталу одночасно за декількома методами.

Практично при уточненні мети оцінки в кожному окремому випадку розробляють індивідуальну для кожного конкретного об'єкта методологію розрахунку, яка дозволяла б найбільш повно врахувати усі ціноутворюючі фактори, що впливають на його ринкову вартість. Ця методологія може враховувати минулі витрати на створення і придбання об'єкта, ринкову кон'юнктуру і, крім того, може бути заснована на здатності та можливості інтелектуального капіталу приносити додатковий дохід підприємству.

Для оцінки вартості різних об'єктів інтелектуального капіталу існують, зокрема, три основні альтернативні підходи. Ринковий підхід ґрунтується на ринковій інформації про угоди з аналогічними об'єктами НМА, яка не завжди доступна. Дохідний метод ґрунтується на оцінці здатності НМА приносити дохід. Витратний підхід ґрунтується на розрахунку витрат для повного відтворення об'єкту НМА. Однак практика підтверджує, що понесені витрати дуже рідко можна зіставити з очікуваними доходами.

Конкретний метод обирається залежно від конкретного об'єкта. Так, метод дисконтування (дохідний підхід) є більш доцільним при визначенні вартості продажу патенту або видачі ліцензії. Не викликає сумнівів, що найбільш

обґрунтована оцінка НМА можлива за їх внеском у капітал підприємства як актив бізнесу, тому основним підходом розрахунків вартості даного майна є дохідний метод.

Ринковий підхід має занадто багато аспектів, щоб рекомендувати його для оцінки НМА. На жаль, дані, необхідні для здійснення ринкового підходу, рідко доступні. Необхідні компоненти цих даних охоплюють: наявність угод із подібними видами інтелектуального капіталу; розкриття цінової політики; знання всіх необхідних фактів, відомих сторонам, які уклали угоду; добровільність здійснення угоди.

При витратному підході до оцінки НМА їх вартість може бути визначена з великою точністю, але при цьому не враховуються ряд факторів, таких як прибуток від використання, інвестиційні ризики і потенціал зростання доходу.

Дохідний метод ґрунтується на такому розрахунку:

Ціна підприємства = чистий оборотний капітал + матеріальні активи + інтелектуальний капітал + інші нематеріальні активи. Звідси: інтелектуальний капітал = ціна підприємства – чистий оборотний капітал – матеріальні активи – інші нематеріальні активи.

Для прийняття управлінських рішень необхідно здійснювати моніторинг ефективності використання НМА на підставі системи показників, наведених в таблиці 2.

Оцінка ефективності НМА відповідає класичному визначенню ефективності як максимізації економічного результату за умови оптимізації необхідних ресурсів. При такому підході оцінним інструментом є порівняння фінансових результатів з використаними ресурсами (в даному випадку – середньою вартістю НМА). Оцінка ефективності НМА на основі ринкової вартості відповідає вартісно-орієнтованій концепції управління і дозволяє подолати недоліки двох перших підходів, пов'язаних з недостовірністю даних бухгалтерського обліку. Мова йде про те, що оцінюється вартість нематеріальної складової, що не підлягає відображенню в обліку, а саме бренд і неврахована ділова репутація, які формують ринкову вартість бізнесу. Підґрунтям цієї методики є методи надлишкового прибутку (гудвілу).

Таблиця 2

Система показників ефективності використання НМА

Показник	Алгоритм	Характеристика
додатковий дохід на ІК в НМА (ДВК)	$ДВК = П / НМА$	додатковий прибуток від використання НМА
додатковий дохід на ІК з урахування амортизації (ДВК)	$ДВК = П/НА = П/Ам \times Ам /$	додатковий прибуток від використання НМА
Дохідність НМА ($RO_{на}$)	$RO_{на} = П/НА = П / В \times В/$	Формула доходності капіталу
Рентабельність нематеріального активу ($R_{НА}$)	$R_{НА} = \text{Прибуток} / \text{Середня за період вартість нематеріальних активів}$	прибуток на 1 грн НМА
Факторна модель прибутковості НМА	$R_{НА} = \text{Прибуток} / \text{Обсяг продажу (виручка)} / \text{обсяг продажу} / \text{середня вартість НМА}$	Рентабельність залежно від рентабельності продажів і фондодатчачі
Примітки: П – прибуток від НМА; Ам – амортизація НМА; В – виручка; П/В – рентабельність; В/НМА – віддача НМА		

Висновки. Одним із пріоритетних напрямків забезпечення конкурентоспроможності і зростання вартості підприємств можна вважати збільшення частки нематеріальних активів в загальній структурі активів. Це вимагає невідкладного вирішення низки актуальних проблем ідентифікації, оцінки і моніторингу ефективності використання нематеріальних активів. Запропонована система показників моніторингу ефективності НМА може бути використана для потреб управління і розробки заходів щодо зростання ринкової вартості підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Каплан Р.С. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные результаты : [монография] / Р.С. Каплан, Д.П. Нортон ; пер. с англ. М. Павлова. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 512 с.
2. Кендюхов О.В. Интеллектуальный капитал предприятия: методология формирования механизма управления / О.В. Кендюхов ; НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк : ДонУЕП, 2006. – 308 с.
3. Кендюхов О.В. Эффективное управление интеллектуальным капиталом : [монография] / НАН України. Інститут економіки промисловості; ДонУЕП. – Донецьк: ДонУЕП, 2008. – 359 с.
4. Костирко Р.О. Комплексна оцінка вартості підприємства : [монографія] / [Р.О. Костирко, Н.В. Тертична, В.О. Шевчук] – 2-ге вид., перероб. і доп. Х.: Фактор, 2008. – 288 с.
5. Національний стандарт оцінки №4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-%D0%BF>.
6. Рейли Р. Оценка нематериальных активов : [монография] / Р. Рейли, Р. Швайс; пер. с англ.; под ред. В.М. Рутгайзера. – М. : Маросейка, 2008. – 144 с.
7. Турило А.М. Интеллектуальный капитал – основа инноватизации, эффективности и корпоративной стратегии предприятия : [монография] / А.М. Турило, О.В. Корнух; – ДВНЗ «Криворізь. нац. ун-т». – Кривий Ріг : Вид. дім, 2012. – 227 с.
8. Хитчнер Р.Дж. Оценка стоимости нематериальных активов : [монография] / Р.Дж. Хитчнер ; пер. с англ.; под ред. В.М. Рутгайзера. – М. : ИД «Квинто-консалтинг», 2005. – 792 с.
9. Череп А.В. Методичні підходи до оцінки інтелектуальної власності промислових підприємств : [монографія] / [А.В. Череп, В.В. Ярмош] ; Держ. ВНЗ «Запорізь. нац. ун-т» М-ва освіти і науки України. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – 255 с.